

บทความพิเศษ:

เนื่องในโอกาสครบ 150 ปีวันประสูติ
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

เมืองพระประแดง : จากคลองเตย มานครเขื่อนขันธ์

จบที่อำเภอพระประแดง

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล

บทคัดย่อ

เมืองพระประแดง : จากคลองเตย มานครเขื่อนขันธุ์จบที่อำเภอพระประแดง

เมืองพระประแดงปรากฏขึ้นครั้งแรกในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงษ์(จาด) ว่าในครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้อัญเชิญเทวรูปที่ได้จากชุดลอกคลองสำโรงมาประดิษฐานที่เมืองนี้ สันนิษฐานว่าชื่อเมืองพระประแดงคงจะมาจากคำว่า "กมรเตง" ที่หมายถึงรูปเคารพศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากหลักฐานแผนที่ของชาวยุโรปทำให้น่าเชื่อได้ว่าตำแหน่งเมืองพระประแดงก่อนกลางพุทธศตวรรษที่ 23 อยู่ที่บริเวณท่าเรือคลองเตยในปัจจุบัน พอดีในสมัยอยุธยาช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเมืองพระประแดงได้เลื่อนลงไปบริเวณปากอ่าวตรงตำแหน่งจังหวัดสมุทรปราการในปัจจุบัน

ส่วนเมืองนครเขื่อนขันธุ์เป็นเมืองที่ตั้งใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยไม่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองพระประแดงครั้งกรุงเก่าแต่ประการใด จนต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงมีการเปลี่ยนชื่อเมืองนครเขื่อนขันธุ์มาเป็นเมืองพระประแดง

คำสำคัญ : พระประแดง, คลองเตย

Abstract

Location of Phra Pradaeng: From Klong Toei to Nakorn Khuen Khan then Phra Pradaeng

The name of the city, “Phra Pradaeng” which first appeared in the Royal Annals of Ayutthaya, composed in the reign of Phra Cakravartiphongsa (Cat) stated that King Somdej Pramahacakrabarti had transferred the Buddha image found in Klong Sumrong to this city. The name could have originated from the word “Kramarangteng”, meaning a sacred icon. In considering the European map, we can ensure that before the mid- 23rd century, the city could have been located at the present location of Klong Toei. Later, in the reign of Phra Borommakode of Ayutthaya, the city was moved to the mouth of the Chaopraya River, the present area of Samutprakarn province.

However, the Nakorn Khuen Khan city, which was established in the reign of King Rama II of Rattanakosin, has no relevancy to the ancient the city of Phra Pradaeng. In the reign of King Rama VI, the name Nakorn Khuen Khan was changed to Phra Pradaeng.

Keywords: Phra Pradaeng, Klong Toei

เมืองพระประแดง : จากคลองเตย มานครเขื่อนขันธ์ จบที่อำเภอพระประแดง

รุ่งโรจน์ ภिरมย์อนุกุล*

Rungroj Bhiramyanutakula

บทนำ

อมตะนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ คือ สารสนสมเด็จ หรือ จดหมายที่ทรงโต้ตอบกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นั้น ทรงกล่าวถึง เมืองพระประแดงว่า “ที่ได้คลองเตยลงไปหน่อยเดียว มีวัดหน้าพระธาตุ มีศาลเจ้าพระประแดง และเจ็กที่ทำไร่หน้าบ้าน ชุดได้ทวนเล่มหนึ่ง เกล้ากระหม่อมได้ซื้อไว้ แปลกกว่าทวนสามัญที่เขาเขาคม มีลักษณะดุจตีนกา ถ้าดูตัดขวางจะเป็นดั่งนี้ ประโยชน์จะใช้ได้อย่างทวนสามัญ แต่จะบอกว่าย่านนั้น จะเป็นของใคร ครั้งไหนสุดคาด แต่เข้าใจว่าน่าจะได้เป็นสนามรบกันที่นั่น ทั้งสามสิ่งก็กราบทูลมาแล้วนี้ ทำให้คิดว่าเมืองพระประแดงเดิมตั้งอยู่ที่คลองเตย”¹

จากข้อวินิจฉัยเรื่องที่ตั้งเมืองพระประแดงของพระองค์สามารถนำไปสู่กรอบการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพระประแดง ดังต่อไปนี้

¹ อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ผู้เขียนขอขอบคุณ อ.ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร ที่เอื้อเฟื้อข้อมูลบางประการ และ คุณสนั่น-จันทร์ทิพย์ สติธรรม ที่เอื้อเฟื้อเรื่องการลงภาคสนาม

¹ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, **สารสนสมเด็จ เล่ม 12** (กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2504), 258–259.

1. ปัญหาเรื่องที่ตั้งดั้งเดิมและการโยกย้ายของเมืองพระประแดง
2. ความสับสนเรื่องเมืองพระประแดงที่นครเขื่อนขันธ์กับเมืองพระประแดงครั้งอยุธยา

หลักฐานเกี่ยวกับเมืองพระประแดง ก่อนการเสียกรุงครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2112)

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเมืองพระประแดงปรากฏครั้งแรกในพระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาด) ปี พ.ศ.2040 แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ว่า

“ขณะนั้นคลองสำโรงที่จะไปคลองศิริชะจะเข้ คลองทับนางจะไปปากน้ำเจ้าพญาตัน เรือใหญ่จะเดินไปมาขัดสน จึงให้ชำระขุดได้รูปเทพารักษ์ 2 องค์หล่อด้วยสัมฤทธิ์ จารึกองค์หนึ่งชื่อพญาแสนตา องค์หนึ่งชื่อบาทสังฆกรในที่ร่วมคลองสำโรงกับคลองทับนางต่อกัน จึงให้ปลีกรรมแล้วออกมาปลุกศาลเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ เมืองพระประแดง”²

เรื่องปีที่พบเทวรูปทั้ง 2 ดูเหมือนจะมีปัญหาเพราะพระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาด) ระบุว่าปี พ.ศ. 2040 ทำตำราพิชัยสงครามและพบเทวรูป แต่พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ

---

² พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาด) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2533), 18. พระราชพงศาวดารฉบับนี้ ศ.ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ สันนิษฐานว่าเป็นพระราชพงศาวดารที่ชำระในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง รายละเอียดดูใน ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา

ว่าปีที่ทำตำราพิชัยสงครามคือ ปี จ.ศ. 2061 และไม่ได้กล่าวถึงการพบ เทวรูป 2 องค์³ แต่อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ทั้งหมดก็น่าที่จะเกิดขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2

อนึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยว่า เมืองพระประแดงเป็นเมืองมาตั้งแต่ขอมละโว้⁴ ซึ่งในประเด็นนี้เป็นเรื่องที่จะพิสูจน์ได้ยากเพราะ ถ้าสมมติว่าสมัยขอมละโว้ที่สมเด็จพระยาดำรงองค์นั้น หมายถึง สมัยที่มีอยู่ศูนย์กลางที่ลพบุรี คือช่วงก่อน พ.ศ. 1800 หรือก่อนที่จะพบเทวรูปทั้ง 2 เป็นเวลา 250 ปี เป็นอย่างต่ำ ผู้เขียนไม่เชื่อว่าบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาจะอยู่ได้กว่าคลองลำโพง

จากหลักฐานในกำสรวลสมุทร บทที่ 64 เมื่อท่านผู้ประพันธ์ผ่านบริเวณซึ่งเชื่อว่าเป็นย่านวัดนางนองในปัจจุบัน จากนั้นบท 65 เข้าบ้านขอม บทที่ 71 มาออกบางฝั่ง แล้วจึงออกปากพระวาลคืออ่าวไทย⁵

สมมติว่าบางฝั่งในกำสรวลสมุทรคือ บริเวณวัดบางฝั่ง เหนือคลองลาดโพธิ์ หรือบางน้ำฝั่งใต้คลองลาดโพธิ์ก็ตาม เหตุใดเมื่อท่านผู้ประพันธ์ออกจากบางฝั่งก็กล่าวถึงปากอ่าวไทย โดยไม่กล่าวถึงตำแหน่งพระประแดง เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าเมื่อครั้งที่ประพันธ์กำสรวลสมุทรบริเวณเมืองพระประแดงยังไม่่นามี

³ พระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ (กรุงเทพฯ ฯ : กรมศิลปากร, 2549), 27-29.

⁴ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2” พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: โอเดียน สโตร์, 2505), 455.

⁵ มานิต วัลลิโกดม, “ตามเรือใบขิงทอง” กำสรวลศรีปราชญ์ นิราศนรินทร์ (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2502), 521-522. กำสรวลสมุทรเป็นวรรณคดีอยุธยาตอนต้น

อนึ่งถ้าเชื่อว่าการทำสารบัญญัติและตำราพิชัยสงครามในพระราชพงศาวดารคือการปรับปรุงระบบการทหาร เป็นไปได้หรือไม่ว่าเพราะเหตุการณ์นี้จึงทำให้เกิดการลอกคลองสำโรงและตั้งเมืองพระประแดง

ความหมายของคำว่า “พระประแดง”

จิตร ภูมิศักดิ์ ได้เคยอธิบายศัพท์คำว่า ประแดง และ แแดง เป็นศัพท์คำเดียวกันที่มาจากศัพท์คำว่า กมรเตง ในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรซึ่งคำนำหน้าพระราชานามและบุคคลชั้นสูง และสาเหตุที่เรียกบริเวณว่าพระประแดง คงจะเป็นที่อยู่ประแดงอะไรสักคนหนึ่งมาแต่โบราณ และคงจะเป็นคนใหญ่คนโต⁶

แต่ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นว่า การที่เมืองนี้มีชื่อ “พระประแดง” เกี่ยวข้องกับการพบเทวรูป 2 องค์ เพราะ

1. ถ้าคำว่า “ประแดง” มาจากคำว่า “กมรเตง” ในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรก็ใช้นำหน้ารูปเคารพได้⁷
2. การเรียกศาสนสถานว่า ศาลประแดง ยังปรากฏตัวอย่างอื่นอีก คือ โบราณสถานศาลตาผาแดง ที่เมืองสุโขทัย แต่เดิมผู้คนละแวกนั้นเรียกศาลแห่งนี้ว่า ศาลประพระแดง⁸

---

⁶ จิตร ภูมิศักดิ์, *ศัพท์สันนิษฐานและอักษรวิจิตร* (กรุงเทพฯ: ฟ้ายเดีวกัน, 2548), 175-200.

⁷ S. Pou, *Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais* (Paris: Cedoreck, 1992), 87-88.

⁸ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, *จดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), 56-57.

เทวรูปพระประแดง

เนื่องจากในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา พญาละแวกยกทัพเข้ามาล้อมพระนคร ครั้นกลับจึงได้ให้เอารูปเทวรูปสำริดที่เมืองพระประแดงกลับไป⁹ ทำให้ปัจจุบันไม่ทราบข้อมูลของเทวรูปทั้ง 2 ดังนั้นจึงบอกได้ยากว่า จารึกเทวรูปที่พระราชพงศาวดารเอ่ยถึงมีอายุร่วมสมัยกับเทวรูปหรือไม่ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระวินิจฉัยว่า พญาแสนตา คือพระอินทร์ ส่วน พญาบาทสังขกร คือพระศิวะ¹⁰ หากแต่นามนี้ก็ชวนให้คิดถึง “บาทสังขกร” หมายถึง พระวิษณุผู้ทรงสังข์

อย่างไรก็ตามเทวรูป 2 องค์นี้น่าที่จะมีสภาพที่สมบูรณ์และขนาดใหญ่พอสมควร เพราะเมื่อพบแล้วได้อัญเชิญมาเป็นเทวรูปประจำเมือง และน่าจะมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมทะเลสาบเขมร ซึ่งผู้เขียนมีข้อสันนิษฐานอยู่ 2 ประเด็น

1. ประติมากรรมทั้ง 2 องค์นี้ควรที่จะมีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ 21 ทั้งนี้อาศัยว่าจะต้องมีมาก่อนซ่อมคลองสำโรง ซึ่งในปัจจุบันไม่พบเทวรูปสำริดสมัยอยุธยาตอนต้นที่พบในเขตภาคกลางตอนล่าง
2. คลองสำโรง ไม่ปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 21 จึงน่าที่จะเป็นไปได้ว่า เทวรูปทั้ง 2 องค์ถูกอัญเชิญมาจากที่อื่น ซึ่งคลองสำโรงก็ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกง ซึ่งสามารถเดินทางต่อไปยังทะเลสาบเขมรได้

⁹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาด), 127–128.

¹⁰ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, *สาส์นสมเด็จ เล่ม 12*, 295.

ตำแหน่งดั้งเดิมของเมืองพระประแดง

จากข้อความในพระราชพงศาวดารไม่ได้ระบุตำแหน่งที่แน่ชัดของเมืองพระประแดงในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 หากแต่จากข้อพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เรื่องเมืองพระประแดงที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาอยู่ที่บริเวณคลองเตยในปัจจุบัน ผู้เขียนเสนอว่าเป็นเรื่องที่ถูกต้องทั้งนี้เพราะ

1. แนวคู้แม่แม่น้ำเจ้าพระยาคลองแจวร้อนจนถึงบริเวณคลองเตยจะพบหลักฐานตั้งแต่ตอนกลางถึงปลายอยุธยา ยกตัวอย่างเช่น โบสถ์วัดดาวคะนอง สมัยอยุธยาตอนปลาย จิตรกรรมวัดช่องนนทรีสมัยอยุธยาตอนปลาย พระพุทธรูปทรงเครื่องที่วัดแจวร้อน ราวพุทธศตวรรษที่ 20 ซึ่งสะท้อนว่าบริเวณแถบเป็นชุมชนเก่า

2. แผนที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปรากฏในจดหมายเหตุเอนเยลเบิร์ตแกมเฟอร์ ได้ลงตำแหน่งเมืองพระประแดง (Prapedain) อยู่บริเวณคู้แม่น้ำตรงบริเวณคลองเตยในปัจจุบัน¹¹

3. ความทรงจำของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับศาลพระประแดงก็ยังคงติดมาจนถึงปลายอยุธยา – ต้นรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

- 3.1 โคลงนิราศชุมพรของพระพิพิธสาส์ซึ่งเชื่อว่าท่านมีอายุอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 1 เมื่อท่านได้ล่องเรือผ่านช่องนนทรี จากนั้นถึงบางเตยซึ่งก็คือตำแหน่งคลองเตยในปัจจุบัน แล้วจึงกล่าวถึงศาลพระแดง (ศาลพระประแดง) แล้วจึงเป็นพระโขนง¹²

---

¹¹ E. Kaempfer, *A description of the Kingdom of Siam* (Bangkok: Orchid Press, 1998), 77.

¹² พระพิพิธสาส์, “โคลงนิราศชุมพร” *โคลงนิราศพระพิพิธสาส์* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), 74–75.

ภาพ: พระพุทธรูปหินทรายแดงที่วัดแจรงร้อน

ภาพ: พระอุโบสถวัดดาวคะนองศิลปะอยุธยาตอนปลาย

3.2 โคลงนิราศพระยาตรัง ผลงานพระยาตรังได้แต่งขึ้นในต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ในโคลงบทที่ 29 ถึงช่องนนทรี แล้วกล่าวถึงศาลพระแพ่งและในโคลงบทที่ 31 กล่าวถึงบางขนง (พระโขง)

3.3 นิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ แต่งขึ้นในรัชกาลที่ 1 เมื่อท่านผ่านบริเวณบ้านบางระจักษ์หรือบางกระเจ้าในปัจจุบัน แล้วเอยถึงศาลพระประแดง¹³ แสดงให้เห็นว่าตำแหน่งพระประแดงกับบางกระเจ้าคนละที่

4. ก่อนการสร้างท่าเรือคลองเตยในพื้นที่บริเวณดังกล่าวมีวัดที่ชื่อ วัดหน้าพระธาตุ แม้ว่าในปัจจุบันวัดแห่งนี้ได้สูญได้แล้วก็ตามแต่จากชื่อวัดชวนให้คิดได้ว่าเป็นเหมือนดังวัดมหาธาตุศาสนสถานกลางเมือง

อนึ่งการที่เมืองพระประแดงตั้งอยู่บริเวณคลองเตย อาจจะเป็นบริเวณพื้นที่แถบนั้นเป็นชุมทางคมนาคมที่มีความสำคัญต่อยุทธศาสตร์ ทั้งนี้เพราะ นอกจากจะดูแลปากน้ำเจ้าพระยาแล้วที่บริเวณใต้เมืองพระประแดงมีคลองเส้นสำคัญคือคลองพระโขงและคลองสำโรงซึ่งสามารถทะลุออกแม่น้ำบางปะกง ส่วนทางฝั่งตรงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาก็ใกล้ปากคลองดาวคะนองซึ่งเชื่อมกับคลองด่านที่จะออกไปมหาชัยได้

นอกจากนี้เมืองพระประแดงยังมีความสำคัญคือ เคยใช้เป็นที่รับรองราชทูต ดังปรากฏหลักฐานในบันทึกบาทหลวงตาราร์ด ที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาเมื่อ ปี พ.ศ.2228¹⁴ แต่อย่างไรก็ตามเมืองพระประแดงในสมัยอยุธยาไม่น่าที่จะมีบทบาทสูงมาก เพราะเมืองที่มีบทบาทและความสำคัญสูงในบริเวณปากน้ำคือเมืองธนบุรี ดังจะเห็น

---

¹³ สุนทรภู่, “นิราศเมืองแกลง” **ชีวิตและงานของสุนทรภู่** (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณา, 2534), 62.

¹⁴ บาทหลวงตาราร์ด, **จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม**, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528), 29.

ภาพ: แผนที่ถ่ายมือเป็นของแกมเฟอร์จะเห็นว่าตำแหน่งที่เป็นคูกแม่ น้ำตรงคลองเตย คือ หมายเลขที่ 1 ปรากฏคำว่า Prapedain หรือเมืองพระประแดง หมายเลข ที่ 2 หมู่บ้านอามสเตอร์ดัม หมายเลข 3 คลองบางปลากด หมายเลขที่ 4 บางเจ้าพระยา (ปรับปรุงจาก รัชชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 96.) ส่วนแผนที่ขวาเป็นสภาพใกล้เคียงปัจจุบัน

ได้จากมีการก่อป้อมขนาดใหญ่ที่เมืองธนบุรี รวมถึงในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระที่เจ้าเมืองธนบุรีเป็นแม่กองเกณฑ์หัวเมืองชูดคลองเกร็ดน้อย และยังมีส่วนช่วยเจ้าฟ้าอภัยซึ่งราชสมบัติ¹⁵

อนึ่งไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับเจ้าเมืองพระประแดงในพระไอยการลักษณะทหารหัวเมือง เพราะเราไม่ทราบว่พระไอยการฉบับดังกล่าวมีการแก้ไขเพียงใด เมื่อคราวชำระครั้งรัชกาลที่ 1

ในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวง พระประแดง คือ สมุทรปราการ

ปากแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงอยุธยาตอนปลายมีการขยายมาก ดังจะเห็นได้จากแผนที่ในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ปรากฏตำแหน่งอัมสเตอร์ดัมหรือที่เอกสารฝ่ายไทยเรียกตึกวิสันดาตรงเหนือคลองบางปลากดอยู่ห่างจากทะเลในแผนที่พอควร และตำแหน่งในแผนที่บริเวณปากอ่าวว่ามีด่านเก็บภาษี ส่วนเอกสารของเกมเฟอร์ระบุว่ ก่อนถึงหมู่บ้านและโรงสินค้าของเนเธอร์แลนด์มีแท่นปืนและปืนใหญ่ตั้งอยู่ 2 ปากลำน้ำ¹⁶

หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับตำแหน่งเมืองพระประแดงและปากน้ำพระแดงในบันทึกตั้งแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีดังต่อไปนี้

1. จากจดหมายเหตุพระอุบาลีไปลังกาทวีปครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พ.ศ. 2295 กล่าวว่

“ลงไปถึงตึกวิสันดา ณ บางปลากด ณ วันอังคาร

¹⁵ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: โอเดียน สโตร์ , 2505), 195–204.

¹⁶ E. Kaempfer , *A description of the Kingdom of Siam* , 20.

เดือนยี่ ขึ้น 6 ค่ำ เพลาเช้า 3 โมง แลมรติงนายกำปั่น ให้
ทอดบรรทุกฝาง 6 วัน ณ วันอังคาร เดือนยี่ขึ้น 12 ค่ำ ถึง
เมืองพระประแดง¹⁷

2. จากจดหมายเหตุพระราชสาส์นไปเมืองจันทบุรี ปีฉลู
ตรีศก จุลศักราช 1143 ปรากฏข้อความว่า

“ซักสำเภาชงพระราชสาส์นถึงปากน้ำเมือง
พระประแดงแล้วกลับมา กรมท่าเอาเรือมอन्नบรรทุกข้าง
พลายข้างพังตามลงไปถึงปากน้ำแหลมฟ้าผ่า เอาข้างฉอขึ้น
สำเภาหู ส่งหน้่ารายทางมาแต่กรุง นครบาลแขวงมาให้กิน
ตามอำเภอขึ้นข้างลงสำเภาแล้วกรมท่ามีตราโกษาเกณฑ์
เมืองนนท์ เมืองธน พระประแดง ให้จัดหน้่า เต่าร้าง กลอย
ส่งเป็นเสบียงกลางทะเล”¹⁸

แม้ว่าศักราชที่ปรากฏจะเป็นสมัยกรุงธนบุรี แต่น่าสงสัยว่า ใน
เอกสารฉบับนี้กล่าวถึงการส่งหน้่ารายทางจากกรุง ยังต้องเกณฑ์หน้่า
จากเมืองธน อีกทั้งในตอนท้ายกล่าวถึง “แหล่งสำเภา ณ วัดโปรดสัตว์”

---

¹⁷ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ใน
ลังกาทวีป (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531 ที่ระลึกสมโภชสิริรัตนัญญ์ พระธรรม
บัญญัติ 24 เมษายน 2531), 92.

¹⁸ พระราชสาส์นไปเมืองจันทบุรี และ พระราชสาส์นกรุงจันทบุรีในรัชกาลที่ 1
กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2507 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจ
ศพ นายโชติ เหล็งสุวรรณ), 3.

ดังนั้นเอกสารนี้น่าจะบันทึกจากความทรงจำของขุนนางกรุงเก่า หรือได้ฉบับมาจากครั้งกรุงเก่า

3. พระราชพงศาวดารธนบุรีฉบับจันทนумаต(เจิม) ซึ่งชำระในต้นรัชกาลที่ 1 กล่าวว่า ปี พ.ศ. 2311 ว่า

“วันจันทร์ แรมสิบสี่ค่ำ เดือนสาม มีข้อราชการเมือง
กัมพูชาธิบดีเมืองปากน้ำพุทไธมาศบอกเข้ามา จึงทรงพระ
กรุณาให้พระกรมท่าไปทำค่ายปากน้ำพระประแดง ทำเงิน
แม่กลอง”¹⁹

จากข้อที่ยกมาจะพบว่า ทำจีน คือ เมืองสมุทรสาคร แม่กลอง คือสมุทรสงคราม ซึ่งตำแหน่งเมืองทั้ง 2 ก็ไม่ห่างจากปากอ่าวมากนัก อีกทั้งถ้าคิดว่าเมืองประแดงอยู่ที่คลองเตยในปัจจุบัน แต่ช่วงระยะต้นสมัยธนบุรีบริเวณคลองเตยไม่ใช่ปากแม่น้ำแล้ว เพราะปากน้ำอยู่ที่เมืองสมุทรปราการปัจจุบัน

4. พระราชพงศาวดารฉบับปริตติขมิวเซียม ตอนต้นของพระราชพงศาวดารมีข้อความว่ากล่าวถึง ปี จ.ศ. 1169 (พ.ศ. 2350) ว่า สมเด็จพระราชวังบวรฯ ทูลเกล้าถวายพระราชพงศาวดาร เนื้อหาในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ได้กล่าวถึงปากน้ำพระประแดงในสมเด็จพระบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) ดังนี้

¹⁹ “พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนумаต (เจิม)” ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2503), 28. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสงวน นพวงศ์ ณ อยุธยา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

“บางทีสิ่งที่มีงี่ใหญ่ ใช้ใบล่องออกปากน้ำพระประแดง ชม
ทะเลและมีจวน”²⁰

จากหลักฐานทั้งหมดชี้ให้เห็นว่าเมืองพระประแดงในช่วงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศอยู่ใกล้กับปากแม่น้ำเจ้าพระยามาก โดยเฉพาะในจดหมายพระอุบาลีไปลังกาที่ระบุตำแหน่งเมืองพระประแดงอยู่ใต้คลองบางปลาгодซึ่งก็คือตำแหน่งของเมืองสมุทรปราการในปัจจุบัน ซึ่งก็รับกับในพระราชสาส์นไปเมืองจีนครั้งกรุงธนบุรีที่ชื่อว่า เมืองพระประแดงเป็นเมืองสุดท้ายก่อนออกทะเลและใกล้กับแหลมฟ้าผ่า

ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าเมืองพระประแดงในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้เลือนมาลงอยู่ที่บริเวณอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ ส่วนจะเลือนลงมาเมื่อใดไม่ทราบ และเมื่อเมืองพระประแดงมาอยู่ตำแหน่งใกล้กับแม่น้ำเจ้าพระยา จึงทำให้ในเอกสารเรียกแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงนี้ว่า “ปากพระประแดง” ซึ่งเหมือนกับปัจจุบันที่เรียกแม่น้ำเจ้าพระยาแถบหน้าอำเภอเมืองสมุทรปราการว่า “ปากน้ำสมุทรปราการ” เมื่อเมืองพระประแดงเลือนมาอยู่ในตำแหน่งใหม่แล้ว คงจะได้ชื่อที่เป็นทางการว่าเมืองสมุทรปราการ ดังมีปรากฏในมาตราที่ 21 พระราชกำหนดเกล้า พ.ศ. 2265 แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ และศุภอักษรอัครมหาเสนาบดีมีไปถึงอัครมหาเสนาบดีลังกา กล่าวถึง เมื่อปี พ.ศ. 2299 ทูตานทูตของลังกาเข้ามาถึงปากน้ำบางเจ้าพระยา (ทูตานทูตสุ ราชนทีมุขั สมปตฺเตสุ)

---

²⁰ “พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน” **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 82** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2537), 319.

เจ้าเมืองสมุทรปราการก็ได้ออกไปต้อนรับ (สมุทรทปากรนครา วฎุเจน เสนาปตินา)²¹

อย่างไรก็ตามตำแหน่งพระประแดงที่คลองเตย ผู้คนก็ยังนำที่จะอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างพอควร ดังปรากฏพอเป็นเค้าเงื่อนในมาตราที่ 21 พระราชกำหนดเก่า ซึ่งตราขึ้นในปี พ.ศ. 2265 ความว่า “ถ้าเนื้อความเมืองศาครบุรีแลเมืองสมุทรประการเมืองพระประแดง ให้ส่งไปเมืองทณบุรียปรับ”

สาเหตุสำคัญที่มีการย้ายเมืองพระประแดงลงไปจนถึงที่ปากน้ำเมืองสมุทรปราการคงจะเป็นเพราะ พื้นที่บริเวณแถบปากน้ำซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญได้ขยายตัวพอที่จะตั้งชุมชนขนาดใหญ่ ถ้าเมืองพระประแดงซึ่งมีหน้าที่ดูแลปากแม่น้ำแต่อยู่ลึกเข้าไปถึงบริเวณคลองเตยคูก็จะไม่มีประโยชน์อันใด ประกอบกับคลองลาดโพธิ์ซึ่งเป็นคลองที่ช่วยร่นระยะการเดินทางโดยไม่ต้องแล่นเรืออ้อมคู้งบางกระเจ้าและคลองเตย จึงทำให้เมืองพระประแดงที่คลองเตยไม่ใช่ยุทธศาสตร์ในการควบคุมดูแลเส้นทางคมนาคมทางแม่น้ำอีกต่อไป

เมื่อเมืองพระประแดงที่คลองเตยเริ่มหมดความสำคัญลง ประกอบจำนวนประชากรที่เบาบางเพราะผลกระทบของสงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2310) จึงส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2314 มีการรื้อเอาอิฐกำแพงเก่าเมืองพระประแดงมาก่อกำแพงและป้อมที่ธนบุรี²² และหลังจากนั้นทรงจำของผู้คนในกรุงรัตนโกสินทร์อย่างน้อยรุ่นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา

²¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาอดิศัยวิภาวดี, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป, 129.

²² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, 346.

นริศรานู วัดติวงศ์ก็ได้ลืมนึกว่าบริเวณคลองเตยเคยเป็นเมืองพระประแดง

อัมสเตอร์ดัมไม่ได้อยู่ที่พระประแดงแต่อยู่ที่สมุทรปราการ

ถึงแม้จะไม่ทราบว่าอัมสเตอร์ดัม ซึ่งแผนที่ของตะวันตกระบุว่า เป็นที่อยู่อาศัยของชาวฮอลันดาที่บริเวณคลองบางปลากดจะสร้างเมื่อไร แม้ โยส เซาเตน จะกล่าวว่า

“ค.ศ. 1634 (พ.ศ.2167) ข้าหลวงใหญ่และที่ปรึกษาทางการค้าของฮอลันดาประจำอินเดียนได้อนุมัติให้ข้าพเจ้า (โยส เซาเตน) จัดสร้างที่พักอาศัยและโกดังสินค้าเป็นตึกทำให้เป็นสถานที่น่าอยู่และสะดวกสบายเป็นอย่างยิ่งตรงบริเวณฝั่งแม่น้ำซึ่งเป็นสถานที่เหมาะสมและมีทำเลที่ดีที่สุดยิ่งกว่าสถานที่ก่อสร้างอื่น ๆ ทั้งหมดในกรุงศรีอยุธยา”²³

ส่วน ฟาน ฟลิต ผู้ดูแลผลประโยชน์ของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดากล่าวว่า

“บริษัทยูไนเต็ด อีสต์อินเดีย พบว่าเหมาะที่จะตั้งสำนักงานค้าขายและเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าแผ่นดิน ฉะนั้นในการเดินทางนี้จึงได้สร้างบ้านหรือโรงสินค้าขึ้นหลัง

---

²³ โยส เซาเตน, “เรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง”, แปลโดย สมศรี เอี่ยมธรรม รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), 25.

หนึ่งในกรุงศรีอยุธยา ^{๒๔}

แต่ต้องมีก่อนที่ลาอูแบร์เข้ามาถวายพระราชสาร ในวงวิชาการ เชื่อว่า อัมสเตอร์หรือตีกิลินค้าของวิลันดาอยู่เมืองพระประแดงที่นครเขื่อนขันธ์ แต่ถ้าดูจากแผนที่ในจดหมายเหตุลาอูแบร์และจดหมายเหตุแกมเฟอร์ระบุว่าอัมสเตอร์ดัมอยู่ใกล้กับคลองบางปลากด เพราะฉะนั้น อัมสเตอร์ดัมจึงไม่มีความสัมพันธ์กับพระประแดงที่นครเขื่อนขันธ์ แต่สัมพันธ์กับสมุทรปราการ

อนึ่งอัมสเตอร์หรือตีกิลินดาที่บางปลากดได้หมดสภาพไปเมื่อไหร่ไม่ปรากฏหลักฐาน แต่อย่างน้อย จากเอกสารในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่นนิราศชุมพรและนิราศพระยาตรังไม่กล่าวถึงตีกิลินดา จากในเอกสารของเบอร์นี ทูตอังกฤษที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวว่า ตีกิลินดาที่บางปลากดได้พังทลายลงน้ำ^{๒๕} ซึ่งในประเด็นนี้ไม่สามารถทราบได้ว่า เบอร์นีได้ข้อมูลนี้มาได้อย่างไรหรือเพียงแค่คาดคะเน

บางเจ้าพระยา เกี่ยวข้องกับเทวรูปพระประแดง

หลักฐานที่เรียกบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาว่า “บางเจ้าพระยา” ปรากฏหลักฐานเก่าสุดคือ เอกสาร “ต้นทางฝรั่งเศส” ซึ่งบันทึกขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2229 กล่าวว่า

*“ตั้งหน้าออกมา จากบางเจ้าพระยา พระทวารอัน
ใหญ่ จักไปฝรั่งเศส ประเทศเมืองไกล ช้ายกมือไหว้”*

^{๒๔} พระปานพลิต , “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม” , แปลโดย นันทนา ตันติเวสส รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของปาน พลิต (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548), 84.

^{๒๕} เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2514), 41.

อารัก্ষ์ทั้งปวง²⁶

นอกจากนี้ยังปรากฏใน “สัญญาไทย-ฝรั่งเศส ครั้นสมเด็จพระนารายณ์” ปี พ.ศ. 2231 ว่า

“ประการหนึ่ง หนังสือ จังหัดกรุงศรีอยุธยาฝ่าย
เหนือฝ่ายใต้จนปากน้ำบางเจ้าพระยา²⁷

อย่างไรก็ตามในโคลงกำสรวลสมุทรบทที่ 81 กล่าวว่าจะออกปากพระवालคืออ่าวไทย²⁸ ส่วนในศุภอักษรอัครมหาเสนาบดีมิไปถึงอัครมหาเสนาบดีลังกา กล่าวถึง เมื่อปี พ.ศ. 2299 ทูตานุทูตของลังกาเข้ามาถึงปากน้ำบางเจ้าพระยา ปัญหาที่ตามมาคือ ทำไมปากแม่น้ำเจ้าพระยาจึงชื่อ บางเจ้าพระยา

ในสมัยอยุธยาตอนปลายเรื่อยลงมาคำว่า “เจ้าพระยา” หมายถึงบรรดาศักดิ์ขุนนางชั้นสูง แต่คิดในทางกลับกันพื้นที่ละแวกคงไม่น่ามีขุนนางระดับชั้นเจ้าพระยามาอาศัยแน่ ดังนั้นจึงให้คิดถึงที่มาของคำนี้ได้คือ ถ้าเชื่อตามพระราชพงศาวดารว่าเทวรูปที่พบในคลองสำโรงมีชื่อว่า พญาแสนตาและพญาบาทสังกร ประกอบกับครั้งหนึ่งเมืองพระประแดงที่คลองเตยเคยเป็นเมืองปากน้ำ ดังนั้นการที่เรียกปากน้ำว่าบางเจ้าพระยา

---

²⁶ ปรีดี พิศุมมิวดี, **ต้นทางฝรั่งเศส** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), 106.

²⁷ “สัญญาไทย-ฝรั่งเศส ครั้นสมเด็จพระนารายณ์ และหนังสือออกพระวิสุตรสุนทร” **ประชุมจดหมายเหตุอยุธยา ภาค 1** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, 2511), 13.

²⁸ มานิต วัลลิโกดม, “ตามเรือใบขิงทอง”, 521-522.

ภาพ: “กรุงศรีอยุธยาท่ามกลางพายุ” โดย ฟาน เดอ อา
 ภาพนี้เป็นภาพมุมกว้างของกรุงศรีอยุธยาที่มองจากบ้านฮอลันดา
 ที่มา: ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง,
 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 60.

ภาพ: จิตรกรรมวิถีชีวิตมอญ ในกุฏิเจ้าอาวาสวัดป่าเกต
อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ

น่าจะสัมพันธ์กับเทวรูปทั้ง 2 ซึ่งหมายความว่า เจ้า คือ เทวรูป พระยา คือ พญาแสนตาและพญาบาทสังขกร

นครเขื่อนขันธ์ไม่เกี่ยวข้องกับเมืองพระประแดงสมัยอยุธยา

เนื่องจากเมืองหลวงได้ย้ายมาลงใกล้ปากน้ำมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันเมืองรายทางจากปากน้ำมาถึงกรุงเทพมหานครมีเพียงหนึ่งเมืองเท่านั้น คือเมืองสมุทรปราการ จึงทำให้ราชสำนักมีความกังวลเรื่องรับศึกทางทะเล ดังนั้นสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท(พ.ศ. 2325–2346) จึงได้กราบบังคมทูลขอทำเมืองขึ้นที่ปากลัดแต่ยังไม่สำเร็จเพราะเกิดศึกพม่าก่อน²⁹ สาเหตุที่พระองค์ทรงเลือกพื้นที่ได้ปากลัดเป็นที่ตั้งเมืองเพราะจุดยุทธศาสตร์ใหญ่เหมาะแก่การตั้งป้อมปืนใหญ่และสามารถควบคุมเส้นทางบริเวณปากคลองลัดโพธิ์ได้

จนต่อมาในปี พ.ศ. 2357 พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลลงไปทำเมืองที่บริเวณปากลัดตัดเอาแขวงกรุงเทพมหานครและแขวงเมืองสมุทรปราการ พระราชทานชื่อเมืองว่านครเขื่อนขันธ์³⁰ ในพ.ศ. 2358 จึงให้มีการพระราชพิธีฝังอัฐรพณียกเสาประตูตั้งป้อมที่ปากลัด³¹

เราไม่อาจทราบได้ว่าการสร้างเมืองปากลัดครั้งรัชกาลที่ 1 ทำไปได้ขนาดไหน ซึ่งในพระราชพงศาวดารก็กล่าวแต่เพียงสั้น ๆ ว่า “ทรงพระ

²⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, ชำระโดย นฤมล ธีรวัฒน์, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2539), 93.

³⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, ชำระโดย นฤมล ธีรวัฒน์, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2548), 49.

³¹ ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 3 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, 2528), 79–85.

กรุณาโปรดให้อนุญาตให้ทำป้อมขึ้นที่ลัดต้นโพ” ถ้าพิจารณาจากปริมาณสิ่งก่อสร้างที่นครเขื่อนขันธ์ครั้งรัชกาลที่ 2 และพระราชพิธีการฝังอัฐรพณ์เมืองนครเขื่อนขันธ์ ยิ่งทำให้เข้าใจได้ว่าการทำเมืองที่ปากลัดครั้งรัชกาลที่ 1 คงจะดำเนินไปเพียงเล็กน้อย

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ไม่เคยเอ่ยถึงเมืองนครเขื่อนขันธ์เมื่อแรกสถาปนาว่ามีความสัมพันธ์กับเมืองพระประแดงครั้งกรุงเก่าแต่ประการ ดังหลักฐานต่อไปนี้

1. ในโคลงต้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ของพระยาตรัง บทที่ 120 เรียกชื่อเมืองนครเขื่อนขันธ์ว่า เมืองใหม่

2. โคลงปราบดาภิเษกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บทพระราชนิพนธ์พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 แต่ครั้งยังดำรงพระอิสริยยศ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ บทที่ 150-151 กล่าวว่าเมืองใหม่ที่มอญอยู่มีป้อมอยู่ 2 ฟากแม่น้ำ แต่ไม่เอ่ยว่าเมืองนี้คือเมืองพระประแดง แต่ประการใด

3. พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับเจ้าเมืองนครเขื่อนขันธ์ ก็ไม่ปรากฏว่าทรงเอ่ยถึงเมืองพระประแดง และในประกาศของพระองค์ยังกล่าวว่า “เมืองนครเขื่อนขันธ์ที่เรียกว่าปากลัด”³²

---

³² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4** (กรุงเทพฯ: มุลนิธิโตโยต้า, 2547), 95,201.

มอญที่นครเขื่อนขันธ์

เมื่อแรกสถาปนานครเขื่อนขันธ์โปรดเกล้าฯ ให้มอญพวกเจ้าพระยามหาโยธา (พญาเจ่ง) มาเป็นพลประจำเมือง ในปีรุ่งขึ้นมอญจากเกาะตะมะอพยพเข้ามา 3 ทาง คือ กาญจนบุรี อุทัยธานี และตาก จึงมีส่วนหนึ่งมาสมทบที่นครเขื่อนขันธ์³³ ในขณะเดียวกันจากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่า มอญที่อพยพเข้ามาครั้งนั้นมีไปเมืองเชียงใหม่ สันนิษฐานว่า ถ้าเป็นมอญจากเกาะตะมะจริง คงจะมีการแยกสายการเดินทางไปที่ตาก ทำให้ส่วนหนึ่งขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ เพราะเป็นไปไม่ได้ว่าจะเดินทางมาจากแม่ฮ่องสอนซึ่งจะต้องข้ามภูเขาสูง

อย่างไรก็ตามราชสำนักก็ได้มีคำสั่งให้เมืองเชียงใหม่ส่งมอญเหล่านั้นลงมา ผลจึงทำให้พระเจ้ากาวิละได้คุมเอามอญลงมาที่กรุงเทพฯ ในเอกสารไม่ระบุว่ามอญที่พระเจ้ากาวิละคุมมานั้นราชสำนักให้ไปตั้งหลักแหล่ง ณ ที่ใด แต่การมาของพระเจ้ากาวิละในครั้งนั้นทางราชสำนักได้จัดให้พระองค์พร้อมทั้งบริวารลงเรือออกไปชมทะเล และ ขากลับเข้ากรุงเทพฯ ก็ได้ขึ้นแวะที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ซึ่งในเอกสารเรียกว่า “ปากลัด”³⁴

แม้ไม่ทราบสาเหตุที่ชัดเจนในเรื่องการย้ายประชากรมอญมาอยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ แต่สันนิษฐานว่าเพราะต้องการควบคุมมอญอพยพ จึงไม่ให้อยู่รวมตัวกันที่เมืองปทุมธานี และปรากฏการณ์นี้ยังสะท้อนให้เห็นว่าประชากรที่อาศัยอยู่ตาม 2 ฟากลำน้ำเจ้าพระยาใต้กรุงเทพฯ ในเวลานั้นมีปริมาณที่เบาบางพอสมควร เนื่องจากมอญที่เข้ามามีความสัมพันธ์

³³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, ชำระโดย นฤมล ธีรวัฒน์, 49,58.

³⁴ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค วัยอาจ ชำระ (เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2543), 193.

เจ้าพระยามหาโยธา (พญาเจ่ง) จึงทำให้ลูกหลานในสายสกุลนี้เป็นที่เจ้าเมืองนครเขื่อนขันธ์อยู่หลายท่าน

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่า มอญที่นครเขื่อนขันธ์ไม่น่าที่จะสังกัดกรมอาสาสมัครแต่ประการใด ทั้งนี้เพราะกรมมอญขึ้นตรงต่อเจ้าพระยามหาโยธา และกรมมอญก็มีหน่วยงานย่อย 5 หน่วยคือ กรมตั้งทองซ้าย ตั้งทองขวา กรมดาบสองมือ กรมอาทมาตซ้ายอาทมาตขวา

ฝรั่งมานครเขื่อนขันธ์

หลังจากที่สถาปนานครเขื่อนขันธ์ได้ไม่ถึง 10 ปี (พ.ศ. 2364) ปรากฏว่า จอห์น ครอบฟอร์ด ผู้แทนผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่เบงกอลได้เข้ามาเจรจาขอแก้ไขสัญญาและปัญหาเรื่องเมืองไทรบุรี จากในบันทึกของ ครอบฟอร์ดได้ กล่าวว่า

“เรือดังกล่าวสามารถแล่นผ่านปากน้ำเข้าไปได้
สะดวกทุกฤดูกาล อีกทั้งไม่อันตรายจากการนำร่อง อาจ
จะเป็นเพราะหวาดกลัวต่อการก่อกบฏหรือเพราะความ
เกียจคร้านไม่สนใจ จึงไม่มีปืนใหญ่คอยคุ้มกันเมืองหลวงหรือ
ทางที่จะเข้าสู่ราชธานี”³⁵

แม้ว่าครอบฟอร์ดจะไม่กล่าวถึงนครเขื่อนขันธ์ แต่ก็มีข้อชวนสงสัยว่าตอนที่ครอบฟอร์ดเข้ามาทำสัญญานั้นมีเมืองนครเขื่อนขันธ์แล้ว น่าจะเป็นไปได้ว่า ครอบฟอร์ดไม่ได้ขึ้นไปที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ อีกทั้งการตั้งปืนใหญ่ประจำป้อมคงจะไม่ใช่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะพิจารณาจาก

³⁵ J. Crawford, *The Crawford Papers* (Hant: Gregg International Pub, 1971), 46.

ข้อความที่พบในพระราชพงศาวดารที่มักจะกล่าวถึงเมื่อข้าศึกเข้าประชิดกรุงจึงมีการตั้งปืนใหญ่ประจำป้อมและบนกำแพง อีกทั้งในเหตุการณ์ครั้งรัชกาลที่ 1 เมื่อมีข้อมางพระทัยระหว่างวังหน้ากับวังหลวงข้าราชการข้างวังหน้าได้มีการชักปืนใหญ่ขึ้นป้อม

ในปี พ.ศ. 2368 ต้นรัชกาลที่ 3 เฮนรี เบอร์นี เข้ามาขอแก้ไขสัญญา จากจดหมายที่ส่งถึงผู้สำเร็จราชการที่เกาะปริงค์ออฟเวลส์ ได้ระบุว่า ทางกรุงเทพได้ข่าวจากทางตรังกานูว่าอังกฤษจะส่งกองทัพเรือเข้าโจมตีกรุงเทพฯ พระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมป้อมที่ปากน้ำและปากลัด นอกจากนี้ในเอกสารดังกล่าวยังได้เรียกป้อมที่ปากลัดว่า “ป้อมพะโค” และที่เมืองนครเขื่อนขันธ์นี้ทูตอังกฤษก็ได้พบกับพระระคอน (Prah Racon) ผู้แทนลำดับสองต่อจากท่าพระคลัง นอกจากนี้ในเอกสารของเบอร์นี ยังทำให้ทราบว่า แม้จะให้ครีวมอญมาอยู่ที่นครเขื่อน แต่นายป้อมปืนกลับมีชื่อ เบเนติโต³⁶ ซึ่งอาจจะเป็นลูกครึ่งโปรตุเกส

เรื่องข่าวจากตรังกานูในเอกสารของเบอร์นีไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร แต่เรื่องนี้ก็พอมีมูลเหตุตรงเพราะเบอร์นีเข้ามาในช่วงที่รัชกาลที่ 3 เพิ่งจะเสวยราชสมบัติแสดงว่าชาวนี้น่าจะต้องมีมาก่อนซึ่งก่อนที่รัชกาลที่ 2 สวรรคต 1 ปี กรมหมื่นศักดิ์พลเสด็จลงไปกำกับสร้างป้อมที่นครเขื่อนขันธ์ และในปีต่อมา พ.ศ. 2369 เจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์ได้อ้างว่ามีอังกฤษตกทัพเข้าตีกรุงเทพฯ ทางกรุงเทพให้นำของทัพไปช่วย และเมื่อมีการส่งกองทัพขึ้นไปปราบเจ้าอนุ ทางราชสำนักก็ได้ระดมพลส่วน

³⁶ เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1, 32–34. พระระคอนในเอกสารเบอร์นี สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ส่วนนายยามของวังหน้า อาจจะหมายถึง ตำแหน่งกรมพระตำรวจหรือ มหาดเล็กของวังหน้า

หนึ่งรักษาที่เมืองสมุทรปราการ³⁷

ต่อมาในรัชกาลที่ 4 เซอร์ จอห์น เบาว์ริง ได้เข้ามาทำสนธิสัญญาเมื่อท่านผ่านบริเวณนครเขื่อนขันธ์หรือที่ท่านเรียกว่า “ปากลัด” และได้กล่าวถึงป้อมที่ปากลัดว่า มีป้อมอยู่ 2 ปากแม่น้ำ ที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำมีสิ่งกีดขวางกลางแม่น้ำมีโซ่เหล็กและเสาไม้ขนาดใหญ่มีให้เรือรบแล่นทวนขึ้นกรุงเทพฯ ป้อมมีทหารจำนวนไม่มาก นอกจากนี้เมืองปากลัดเป็นเมืองที่ส่งฝืนเข้ามากรุงเทพฯ และยังระบุว่าประชากรในเมืองนี้เป็นมอญ³⁸

จากการบรรยายเรื่องป้อมและสิ่งกีดขวางกลางลำน้ำในเอกสารของเซอร์ จอห์น เบาว์ริง ดูค่อนข้างที่จะใกล้เคียงกับในพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ อีกทั้งเรื่องประชากรมอญที่อาศัยในเมืองนี้ก็คงจะเป็นที่รู้จักกันดีในชาวต่างชาติเช่นเดียวกัน

นครเขื่อนขันธ์อยู่ในกำกับวังหน้า

เนื่องจากเมืองนครเขื่อนขันธ์เป็นเมืองที่สถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ดังนั้นจึงไม่ปรากฏในพระไอยการนาทหารพลเรือนในกฎหมายตราสามดวงว่าเมืองแห่งนี้นำจําสังกัดกับกรมใด

จากหลักฐานเมื่อแรกสถาปนาเมืองนครเขื่อนขันธ์ สมเด็จพระมหาพรราชวังบวรมหาเสนาณรงค์วังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 2 มากำกับการก่อสร้าง เมื่อสมเด็จพระมหาพรราชวังบวรพระองค์นั้นเสด็จทิวงคตแล้ว ในปลายรัชกาลที่ 2 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พิลเสพย์

---

³⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2538), 17–22.

³⁸ Sir J. Boering, **The Kingdom and People of Saim Vol. I** (Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1969), 22.

มากำกับ³⁹ ต่อมารับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระนครพระราชวังบวรในรัชกาลที่ 3 และพระองค์ก็น่าจะได้กำกับเมืองนครเขื่อนขันธ์ถึงเสด็จทิวงคต ดังปรากฏหลักฐานดังต่อไปนี้

1. จากในเอกสารของเบอร์นีที่เข้ามาในต้นรัชกาลที่ 3 กล่าวว่า “เมืองปากน้ำนี้ขึ้นอยู่กับพระคลังและป้อมปากลัดขึ้นต่อวังหน้า”⁴⁰

2. แต่ถ้าพิจารณาจากวัดไพชยนต์พลเสพย์ที่พระองค์สถาปนาขึ้นที่นครเขื่อนขันธ์จะพบว่ามีย่องรอยของศิลปะในรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างมาก

หลังจากสมเด็จพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ทิวงคตสันนิษฐานว่าหม่อมไกรสร (กรมหลวงรักษารณเรศ) ได้กำกับเมืองนครเขื่อนขันธ์ต่อเพราะ ในปีพ.ศ. 2385 โปรดเกล้าฯ ให้ หม่อมไกรสร ไปกำกับเลกทำอิฐสร้างเมือง⁴¹ อีกทั้งยังมีหลักฐานว่าหม่อมไกรสรเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการตั้งเจ้าเมืองนครเขื่อนขันธ์⁴² รวมถึงเรื่องที่ท่านถูกกล่าวโทษว่าทำตัวเทียมพระเจ้าอยู่หัวก็เกิดขึ้นที่นครเขื่อนขันธ์⁴³

³⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2538), 17-22.

³⁸ Sir J. Boering, *The Kingdom and People of Saim Vol. I* (Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1969), 22.

³⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, ชำระโดย นฤมล ศิริวัฒน์, 49,111.

⁴⁰ เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1, 43.

⁴¹ ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 4 ตอน 2 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, 2537), 86.

⁴² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530), 110-111.

⁴³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, 131.

**ภาพ: วัดไพชยนต์พลเสพย์ สถาปนาโดยสมเด็จพระราชวังบวร
มหาศักดิ์พลเสพย์ พระอุโบสถและพระวิหารยังคงรูปแบบสถาปัตยกรรม
แบบรัชกาลที่ 3 คือหน้าบันของอาคารจะตัดทอนส่วนที่เป็นเครื่องลายอง
และเสาจะเป็นเหลี่ยมไม่ย่อมุมไม่มีบัวหัวเสา**

ดังนั้นเรื่องของหม่อมไกรสรในปลายรัชกาลที่ 3 ที่ว่า “เกลี้ยกล่อม
กองรามัญไว้มาก” อาจจะหมายถึงมอญที่นครเขื่อนขันธ์ก็ได้ นอกจากนี้
การที่เมืองนครเขื่อนขันธ์เคยขึ้นต่อวังหน้ามาถึง 2 พระองค์ จึงอาจจะ
ทำให้เมื่อหม่อมไกรสรได้มาดูแลเมืองแห่งนี้เลยคิดว่าตนก็เข้าข่ายจะได้
เป็นวังหน้า

นครเขื่อนขันธ์ขึ้นกรมกลาโหมแล้วขึ้นกระทรวงนครบาล

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เมืองนครเขื่อนขันธ์ขึ้นกับกรมกลาโหม⁴⁴ ผู้เขียนไม่ทราบเหตุผลว่าใดจึงให้เมืองนครเขื่อนขันธ์ขึ้นกับกรมกลาโหม⁴⁵ หากแต่สันนิษฐานว่า แต่เดิมเมื่อครั้งที่สมเด็จพระราชวังบรมมหาดคีดิพลเสพย์ยังทรงเป็นกรมหมื่นก็กำกับกรมกลาโหม และเอกสารของเบอร์นี่ก็ระบุว่าหม่อมไกรสรก็กำกับกรมกลาโหม ดังนั้นจึงทำให้เมืองนี้เหมือนอยู่ภายใต้สังกัดกรมกลาโหม อีกทั้งถ้าคิดว่าหัวเมืองปากใต้ขึ้นกรมกลาโหม เมืองนครเขื่อนขันธ์ก็เข้าขายนั่นด้วยเช่นเดียวกัน

เมื่อเมืองแห่งนี้อยู่ภายใต้กรมกลาโหมจึงทำให้อำนาจของตระกูลขุนนางเข้มแข็งมาก เพราะสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) กำกับเมืองสมุทรปราการ ส่วนลูกชายท่านคือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) สมุหกลาโหมมีหน้าที่ดูแลเมืองนครเขื่อนขันธ์ ซึ่งเมืองทั้ง 2 นี้ยุทธโศภนร์โดยเฉพาะปืนก็มีอยู่จำนวนไม่น้อย

ต่อมาในกลางสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากมี “ประกาศจัดป็นว่าที่กระทรวงกลาโหมมหาดไทย” ในราชกิจจานุเบกษา ปีที่ 11 วันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2437 จึงทำให้เมืองที่เคยขึ้นกับกระทรวงกลาโหมไปขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย หากแต่หัวเมืองที่เขตติดต่อกับกรุงเทพฯ ให้คงอยู่ในกระทรวงนครบาล แต่ในประกาศนี้ก็ยังไม่ได้ระบุว่ามิเมืองใดบ้าง จนกระทั่งใน “แจ้งความกระทรวงมหาดไทย” ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ปีที่ 11 วันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2437 กระทรวงมหาดไทยได้ส่งมอบเมืองปทุมธานี เมืองสมุทรปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ และ เมืองนนทบุรีให้

⁴⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2507), 223. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางอนงค์ เทียรธรรมราช

⁴⁵ เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1, 81.

กระทรวงนครบาลกำกับ

นครเขื่อนขันธ์ฝั่งศพพระยาช้างสำคัญ

ในปลายธนบุรีปรากฏหลักฐานว่ามีการฝังศพพระช้างเผือกที่วัด
ลำเพ็ญ (วัดปทุมคงคาในปัจจุบัน)⁴⁶ ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ชุมชนได้
ขยายไปมาก ดังนั้นการที่จะมาฝังศพพระยาช้างที่วัดปทุมคงคาจึงทำไม่
ได้

ปัจจุบันไม่ปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 1 ว่าจะฝังศพช้าง
สำคัญที่ใด หากแต่ในปลายรัชกาลที่ 2 เมื่อพระยาเศวตคชลักษณ์ล้ม
และในสมัยรัชกาลที่ 3 พระยามงคผลหัตถินทร์ล้ม ก็โปรดเกล้าฯ ให้นำ
ศพพระยาช้างไปฝังที่บริเวณปากลัดบน⁴⁷ ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 4
นัมเบอร์ 277 ปี จ.ศ. 1239 หน้า 276 ว่า ครั้งที่พระเสวตรสุภาพรรณล้ม
กรมการเมืองนครเขื่อนขันธ์มีหน้าที่ขุดดินฝังศพพระยาช้าง

สันนิษฐานว่าการที่นำศพพระยาช้างมาฝังที่ปากลัด อาจจะเป็น
เพราะบริเวณปากลัดบนมีประชากรที่ไม่หนาแน่นมาก หากแต่ตำแหน่ง
ปากลัดบนอยู่ที่ใด ถ้าเชื่อว่าที่วัดคันลัด อำเภอพระประแดง ในปัจจุบัน
ขุดพบกระดูกช้างเป็นจำนวนมากในวัด อีกทั้งตำแหน่งของวัดคันลัดบนก็
ตั้งอยู่บริเวณด้านเหนือปากคลองลัดโพธิ์

นครเขื่อนขันธ์เปลี่ยนมาใช้พระประแดง

ผู้เขียนไม่พบหลักฐานว่าเหตุใดจึงมีการเปลี่ยนชื่อจาก
นครเขื่อนขันธ์มาเป็นพระประแดง รวมถึงไม่พบประกาศการเปลี่ยนชื่อ

⁴⁶ “พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)”, 80.

⁴⁷ ประชุมหมอยารับสั่งภาคที่ 3, 199.; ประชุมหมอยารับสั่งภาคที่ 4 ตอน 1 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, 2537), 164–165.

แต่ใน “พระบรมราชโองการประกาศขยายเขตร์กรุงเทพพระมหานคร” ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 32 วันที่ 31 ตุลาคม 2458 ช่วงพระราชปรารภของพระบรมราชโองการกล่าวถึงเมืองนครเขื่อนขันธ์ แต่ในมาตราที่ 3 ของประกาศฉบับดังกล่าวออกชื่อจังหวัดพระประแดง เพราะฉะนั้นจึงน่าที่จะถือได้ประกาศฉบับนี้ทำให้เมืองนครเขื่อนขันธ์เปลี่ยนชื่อเป็นจังหวัดพระประแดง⁴⁸

เมื่อเมืองนครเขื่อนขันธ์เปลี่ยนชื่อมาใช้จังหวัดพระประแดง ใน “ประกาศตั้งนครบาลจังหวัด” ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 32 วันที่ 31 ตุลาคม 2458 เมืองพระประแดงได้อยู่ภายใต้การกำกับของกรมนครบาล ส่วนหัวหน้าฝ่ายปกครองไม่ได้มีตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด หากแต่ดำรงตำแหน่งนครบาลจังหวัดที่ พระประแดงบุรีศรีนครเขื่อนขันธ์

ต่อมาจาก “ประกาศรวมการปกครองท้องที่และแบ่งปันน้ำที่ราชการระหว่างกระทรวงมหาดไทยกับกระทรวงยุติธรรม” ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 39 วันที่ 2 สิงหาคม 2465 ทำให้จังหวัดพระประแดงโอนกลับไปขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย

พระประแดงหมดความสำคัญทางยุทธศาสตร์

เนื่องจากเมืองนครเขื่อนขันธ์หรือจังหวัดพระประแดงถูกสถาปนาขึ้นเพื่อเป็นเมืองหน้าด่านทางน้ำของกรุงเทพฯ ซึ่งราชสำนักเองก็ให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นจำนวนป้อมปืน 2 ฟากลำน้ำและปริมาณปืนใหญ่และลูกกระสุนที่คงไว้ในเมืองก็มีปริมาณที่มาก ถึง 192

---

⁴⁸ อาณาเขตของจังหวัดพระประแดงในครั้งสมัยรัชกาลที่ 6 สามารถดูได้ในประกาศเรื่องเขตท้องที่การปกครองกรุงเทพพระมหานคร ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 32 วันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2458

กระบอก กระสุนปืนใหญ่อีก 25, 326 ลูก⁴⁹ และในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการปรับปรุงป้อมลำน้ำเจ้าพระยารวมถึงมีการสร้างปืนใหญ่จากตะวันตกเข้ามาประจำ หากแต่ช่วงรัชกาลที่ 6 ได้มีการรื้อถอนป้อมเหล่านี้ลงไป ซึ่งอาจจะเป็นผลจากวิกฤตการณ์ร.ศ. 112 ที่ทำให้ราชสำนักเริ่มรู้ว่าป้อมเหล่านี้ใช้ป้องกันเรือรบแบบตะวันตกไม่ได้

การรื้อถอนป้อมที่จังหวัดพระประแดงเป็นตัวชี้ให้เห็นการหมดหน้าที่ของการเป็นเมืองป้องกันทางน้ำของเมืองนี้ และโดยเฉพาะในปลายระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ราชสำนักเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจจำเป็นที่จะต้องมีการดูลงบประมาณจึงได้ยุบอำเภอเมืองจังหวัดพระประแดงร่วมกับสมุทรปราการ

แนวโน้มของการยุบจังหวัดพระประแดงเริ่มเห็นได้ใน “พระบรมราชโองการประกาศเรื่องแก้ไขเขตต์จังหวัดพระนคร ธนบุรี พระประแดง สมุทรปราการ และมิ้นบุรีในมณฑลกรุงเทพฯ และเมืองธัญญะบุรีในมณฑลอยุธยา” ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 44 วันที่ 21 ตุลาคม 2470 แม้ว่าจะมีการโอนอำเภอราษฎร์บูรณะบางส่วนมาขึ้นกับจังหวัดพระประแดง แต่กลับโอนอำเภอพระไขนง⁵⁰ และตำบลช่องนนทรี และ ตำบลโพพงพาง ซึ่งเป็นพื้นที่จำนวนมากเมื่อเทียบกับอำเภอราษฎร์บูรณะมาขึ้นกับกรุงเทพมหานคร

จนต่อมาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้มี “พระบรมราชโองการประกาศเรื่องยุบรวมท้องที่บางมณฑลและบางจังหวัด” ใน

---

⁴⁹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530), 53–55.

⁵⁰ ในปี พ.ศ. 2470 อำเภอพระไขนงประกอบด้วย ตำบลคลองเตย ตำบลพระไขนง ตำบลหัวป่า ตำบลคลองประเวศ ตำบลหนองบอน ตำบลบางจาก ตำบลสวนหลวง ตำบลคลองตัน ตำบลทุ่งดอกไม้ ตำบลบางโพพงพาง ตำบลช่องนนทรี

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 48 วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2474 ให้อำเภอพระประแดง
พระประแดงรวมกับจังหวัดสมุทรปราการ แต่ให้โอนอำเภอรามราชบุรีมุนะ
มาขึ้นกับกรุงเทพมหานคร หากแต่พระบรมราชโองการฉบับนี้จะมีผลใน
วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2475 (ในสมัยนั้นนับปีใหม่ที่เดือนเมษายน) หลัง
จากนั้นเป็นต้นมาจึงเหลือเพียงแต่อำเภอพระประแดง

บรรณานุกรม

- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 4. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4.**
กรุงเทพฯ: มุลนิธิโตโยต้า , 2547.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **ศัพท์สันนิษฐานและอักษรวิจิตร**. กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน,
2548.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยาม
วงศ์ในลังกาทวีป.** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531. ที่ระลึกสมโภช
สิริฉัตร ๖๖ พระธรรมปิฎกยาศี 24 เมษายน 2531)
- _____ . “อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2.” **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1.** กรุงเทพฯ: โอเดียน
สโตร์, 2505.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา และนริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระ
เจ้าฟ้ากรมพระยา. **สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. เล่ม 12.** กรุงเทพฯ: องค์การ
คำครุสภา , 2504.
- ตรัง , พระยา. “โคลงต้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย.” **ชุมนุมวรรณกรรมพระยาตรัง.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,
2547.
- _____ . “โคลงนิราศพระยาตรัง.” **ชุมนุมวรรณกรรมพระยาตรัง.**
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2547.
- ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค วัยอาจ
ชำระ. เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2543.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1.**

ชำระโดย นฤมล ธีรวัฒน์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2539.

_____. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2.** ชำระ
โดย นฤมล ธีรวัฒน์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2548.

_____. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3.** กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร, 2538.

_____. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4.** (กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร, 2507. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นาง
อนงค์ เทียมรามา)

นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. **จดหมายเหตุระยะทางไป
พิษณุโลก.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.

นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “โคลงปราบดาภิเษกเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย.” **ประชุมพระราชนิพนธ์
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,
2530, 1–25.

บาทหลวงดาซาร์ดี. **จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม.** แปลโดย
สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528.

ประชุมหมายเหตุรับสั่งภาคที่ 3. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์,
2528.

ประชุมหมายเหตุรับสั่งภาคที่ 4 ตอน 1. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์,
2537.

ประชุมหมายเหตุรับสั่งภาคที่ 4 ตอน 2. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์,
2537.

ปรีดี พิศภูมิวิถี. **ต้นทางฝรั่งเศส.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2544.

“พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).” **ประชุมพงศาวดาร**

ภาคที่ 65. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2503. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสงวน นพวงศ์ ณ อยุธยา)

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2533.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2549.

“พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน.”

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 82. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2537.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2505.

พระราชสาส์นไปเมืองจีนครั้งธนบุรี และ พระราชสาส์นกรุงจีนมีมาในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2507.

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายโชติ เหล็งสุวรรณ)

พิพิธสาส์, พระ. “โคลงนิราศชุมพร.” **โคลงนิราศพระพิพิธสาส์.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542, 59–108.

ฟานพลิต. “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม.” แปลโดย นันทนา ตันติเวสส.

รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน พลิต. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2548.

มานิต วัลลิโกดม. “ตามเรือโขงโขง.” **กำสรวลศรีปราชญ์ นิราศนรินทร์.** กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา, 2502.

“สัญญาไทย-ฝรั่งเศส ครั้งสมเด็จพระนารายณ์ และหนังสือออกพระวิสุทธสุนทร.” **ประชุมจดหมายเหตุอยุธยา ภาค 1.** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์, 2511.

สุนทรภู์. “นิราศเมืองแกลง.” **ชีวิตและงานของสุนทรภู์.** กรุงเทพฯ: องค์การ

คำคุณฐกา, 2534, 61–80.

โยส เซาเตน. “เรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง.” แปลโดย สมศรี เอี่ยมธรรม.
รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ เล่ม 4.
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541.

เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2514.

Boering, Sir J. **The Kingdom and People of Saim Vol. I.** Kuala Lampu:
Oxford University Press , 1969.

Crawfurd, J. **The Crawfurd Papers.** Hant: Gregg International Pub,
1971.

Kaempfer, E. **A description of the Kingdom of Siam.** Bangkok:
Orchid Press, 1998.

Pou, S. **Dictionnaire Vieux Khmer-Français–Anglais.** Paris: Cedoreck,
1992.